

BENKE ATTILA

PISZTOLYHŐSÖK ALKONYA

AZ ELÉGIKUS WESTERN

**A WESTERNSZTÁROKAT ELBÚCSÚZTATÓ FILMEK EGYRE KRITIKUSABBAN
ÁBRÁZOLTÁK LEGENDÁS HŐSEIK SZEREPÉT, ÉS A VADNYUGAT MÍTOSZÁT.**

Avadnyugati filmek többsége éppen abban a korszakban (1830 és 1900 között) játszódik, mikor az Egyesült Államok a törvény és rend nevében, a gazdasági és technikai fejlődés bővületében felszámolta a civilizálatlan nyugat-amerikai területeket. Ezért minden westernben megjelenik a szabados életforma és az eltűnőben levő vad határvidék iránti melankolikus nosztalgia. Ám a klasszikus westernekben a hős elfogadja a civilizáció eljövételét, és ő maga is lehetőséget kap a letelepedésre (*Dodge City* [1939], *Klementina, kedvesem* [1946], *Fegyvertársak* [2003], *A hét mesterlövész* [2016]).

David Lusted e „romantikus western”-kel szemben elkülönít úgynevezett „elégikus western”-eket, melyek jellemzően a Vadnyugat végnapjaiban, sőt a huszadik század elején játszódnak. E filmek hősei pályafutásuk alkonyán járnak, értékrendjük már anakronisztikus és követhetetlen az új nemzedék számára (*A pisztolyhős* [1950], *Monte Walsh* [1970]), és a modern technika olykor szó szerint átgázol a szertelen individualizmus megszálottjain (*Az utolsó cowboy* [1962], *Cable Hogue balladája* [1970]). Az elégikus westernnek az ötvenes évek végétől terjedtek el, mikor Amerika globális hatalma gyengülni kezdett, s emiatt, illetve a belpolitikai káosz hatására a hagyományos amerikai értékrend, vele együtt pedig Hollywood egykoron leg-sikeresebb márkaneve, a Vadnyugat mítosza is válságba került.

S ahogy a western műfaja, úgy a zsáner ikonikus sztárjai felett is eljárt az idő. Így sokuk – mint William S. Hart, Gene Autry, John Wayne, Randolph Scott, Joel McCrea, Henry Fonda, Steve McQueen vagy Clint Eastwood – tudatosan vett búcsút a filmvászontól elégikus westernfilmekben, melyek hősei a régi világ értékrendjének fokozatos eltűnésével egyre kevésbé képesek hőstetteket végrehajtani.

AZ ELSŐ COWBOYOK UTOLSÓ KALANDJAI

Az 1600-as évektől formálódó westernmítosz első filmsztárjai nemcsak könyvekből, ponyvaregényekből vagy fotókról ismerték az eredeti Vadnyugatot, hanem sok esetben maguk is találkoztak a határvidékkel, s cowboyként éltek saját birtokaikon. Broncho Billy, William S. Hart, Tom Mix, Hopalong Cassidy, Gene Autry vagy Roy Rogers még hittek a romantikus vadnyugati hős értékrendjének halhatatlanságában, s a film médiuma segítette nekik időtlenné tenni és közvetíteni ezt a hagyományt a műfajra a hatvanas évekig még rendkívül fogékony fiatal generáció felé. A leginkább öntudatosak Hart és Autry voltak: Hart Broncho Billy-vel karöltve formálta meg a vadon és civilizáció határán bolyongó romantikus westernhőst, a „jó rosszember”-t, míg az „éneklő cowboy” Autry pontokba szedte, szerinte hogyan kell viselkednie egy erkölcsös fegyverforgatónak.

Will S. Hart – aki a híres Tombstone-i marsallal, Wyatt Earppel is jóban volt –

hatvanévesen vonult vissza néma westernjével, a *Tumbleweeds*-szel (1925), melyhez utólag, 1939-ben toldottak hozzá egy hangos prológust. A *Tumbleweeds* bár eredetileg is elégikus hangvételű, hiszen 1893-ban játszódik, mikor az egyik utolsó, „civilizálatlan” oklahomai földterületért indítottak versenyt a telepesek. Azonban az 1939-es felvezető teszi igazán Will Hart személyes búcsújává a filmet, melyben a 75 éves színész jellegzetes cowboyruhájába öltözve, saját kaliforniai birtokán vezeti fel a *Tumbleweeds*-t, s köszön el a közönségtől. Hart beszédében visszatekint a múltjára, így gyakorlatilag szentesíti, hogy hőse és az „igazi Will” összeforrtak. Ezért hiába beszél arról az idős westernsztár, hogy kora és a forgatások során szerzett sérülései miatt kénytelen visszavonulni, a bő nyolc perces, szenvedélyes és megható monológot úgy zárja, mintha maga is belépne a konkrét történetbe, lóra pattanna, és elindulna az utolsó marhahajtásra mint Don Carver, a film hezitáló, de végül szíve választottjával megígicsak letelepedő hős. Ezzel pedig Hart szimbolikus belépett nemcsak a valóságból a fikcióba, hanem a halandó létből a halhatatlan héroszok csarnokába is.

Bár Gene Autry, „az éneklő cowboy” nem búcsúzik ilyen öntudatosan a mozivásznaktól 1953-ban, *Last of the Pony Riders* című utolsó westernjében, de William Harthoz hasonlóan Autry is önmagát játszotta filmjeiben, saját néven, s hőse értékrendje szerint élt a valóságban is. A *Last of the Pony Riders* így nem is annyira elégia, mint inkább atyai intelm az utókornak. A történet a vadnyugati lovas futárszolgálat végnapjaiban (1860-as évek) játszódik, mikor a távíró és a postakocsik váltak az üzenetkészsítés elsődleges eszközeivé. A forgatáskor 46 éves Autry egy idősödő futár játszik, aki nemhogy nem dacol a fejlődéssel, de egykori főnökével szembeszállva kiáll a modern technológia mellett, mondván, hogy „halad a világ, haladni kell vele!”.

Persze a jövőt az új nemzedék formálja, így a cselekményben kulcsfontosságú Gene Autry és a naiv postás, Johnny mester-tanítvány kapcsolata. Az ötvenes évek tévéwesternjeiben népszerű Dickie Jones által játszott fiatal fiú a korszak tipikus James Dean-hősére emlékeztet, aki még nem találta meg helyét a világban. Johnny sírva fakad, mikor nem bír el riválisaival, a férfias és magabiztos Autry-nak kell lelket öntenie a fiatal lo-

vasba. Míg a pár évvel későbbi *Haragban a világgal* (1955) című filmben nincs igazi maszkulin apafigura, aki irányt mutathatna James Dean sodródó hősének, addig a *Last of the Pony Riders*-ben Gene Autry szilárd erkölcsi értékrendjével és tanácsaival aktivizálja Johnny-t, majd együtt bánnak el sikeresen a gazemberekkel. Így akár a *Tumbleweeds*, úgy a *Last of the Pony Riders* is a tradíciók folytathatóságát hangsúlyozó idős hősök győzelmével ér véget. Az Amerikát a harmincas évek gazdasági válságából kirángató New Deal korszakában, de még a hidegháború és fiatalkori bűnözés által beárnyékolt „boldog ötvenes évek”-ben is lehetett hinni ebben az utópiában.

KÉTES BÚCSÚK

A hatvanas évek elejétől elszaporodtak Henry King *A pisztolyhős* című pszichológiai westernjéhez hasonló alkotások, melyek ellentmondásosan mutatják be a Hart és Autry által halhatatlannak titulált tradicionális értékrendet. Az 1962-es *A Vadnyugat hőskora* még megpróbálja az első telepeseektől a huszadik századig bemutatni a hagyományos amerikai értékek örökérvényűségét, azonban az ugyanebben az évben készült *Aki lelőtte Liberty Valance-t*, a kortárs közegben játszódó *Az utolsó cowboy* és a *Hud* (1963) az új világrendhez adaptálódni képtelen idősödő hőseiket naivnak, sőt őrülnék mutatják be.

Ebbe a trendbe illeszthető a huszadik század elején játszódó egyik első Sam Peckinpah-western, a *Délutáni puska-lövések* (1962), mely Budd Boetticher állandó színészét, Randolph Scottot (*A magas T* [1957], *Lovagolj magányosan* [1959]) és Joel McCrea-t, a *Buffalo Bill* (1944) vagy a *Wichita* (1955) sztárját búcsúztatja el. Jóllehet, McCrea visszavonulása után még újra nyeregbe pattant az 1920-as években játszódó *Vadlovak földjén* (1976) című kalandfilmben, ám Scottal együtt ő is a *Délutáni puska-lövés*ek szánta utolsó szerepének.

Sam Peckinpah nem hitt a Vadnyugat mítoszának örökkévalóságában. A *Délutáni puska-lövések* vezérmotívuma a Vadnyugat egyértelmű, szabad világának eltűnése. Peckinpah e korai művében ez a probléma generációs konfliktuson keresztül jelenik meg. Gil (Randolph Scott) és Steve (Joel McCrea) egykor a törvény őrei voltak, öregkorukra azonban már csak cirkuszi mutatványokra futja tőlük. Steve egy nap azonban új kalandba vág:

egy aranyszállítmány biztosítását vállalja el. A férfi Gil mellett két lázadó fiatal, a nagyratörő és forrófejű Rone Starrt és az apai szigortól, a konformizmustól menekülő Elsát is bevonja a feladatba.

A *Délutáni puska-lövésekben* eleinte éles kontrasztban áll Gil és Steve lovagiassága és látszólagos erkölcsi tartása a züllött, nihilista lázadó ifjúság vad világával (melyet Rone Starr és Billy, Elsa amorális és erőszakos vőlegénye képviselnek). Azonban Sam Peckinpah a cselekmény utolsó harmadát annak szenteli, hogy bemutassa: már Scott és McCrea figurái számára is kiüresedett a tradíció, amit Will S. Hart vagy Gene Autry közvetítettek, s amiben korábbi westernfilmjekben maguk is hittek. Az Elsát többször megmóly, a nőért férfiasan kiálló Gil és Steve összeesküvést szőnek Rone Starrt felhasználva egymás háta mögött, maguknak akarják az aranyat, nem számít nekik a betyárbeccsület, csak a pénz.

Így sokkal kiábrándultabb és komorabb film ez a korai Peckinpah-western, mint a nihilista spagetti westernek amerikai megfelelőjének tartott *Vad banda* (1969), melyben éppen a végjátékban ébrednek rá a történet hősei, hogy vannak az aranynál és a fényűző életmódnál magasabb rendű eszmék is. „Az apám mindig azt mondja, hogy csak helyes és helytelen létezik, jó és rossz. Köztük semmilyen átmenet. De ez nem ilyen egyszerű, igaz?” – kérdezi Elsa Steve-et. „Nem ilyen egyszerű. Pedig sokkal jobb volna, ha így lenne” – fogalmazza meg keserűen Joel McCrea a *Délutáni puska-lövések* lényegét. A forró hatvanas évek

dühöngő ifjúsága legfeljebb az őslakosok életmódját tartotta követhetőnek (lásd a hippik indiános öltözetét), a Gene Autry- vagy John Wayne-féle romantikus cowboyok nevetség tárgyává váltak, a hagyományos westernnek már nem voltak eladhatók Amerikában.

Ebben a káoszban lassan a „Vadnyugat hercege”, John Wayne is talajvesztetté vált. John Wayne az éneklő cowboyokkal (Gene Autry, Roy Rogers) együtt kezdte pályáját, korai B-westernjeiben maga is dalra fakadt. Wayne-t John Ford és Howard Hawks, állandó alkotótársai tették a klasszikus western első számú sztárjává. John Wayne-nél 1964-ben diagnosztizáltak tüdőrákot, amivel hősiesen küzdött meg a valóságban és filmvásznon is (állítólag *A félszemű serif* [1969] című westernjének modortalan antihőse is a színész állandó fájdalmai miatt sikerült olyan hitelesre). S a Herceg bár leküzdötte a rákot a hetvenes évekre, és tünetei csak a Don Siegel által rendezett *A mesterlövész* (1976) forgatása után újultak ki, John B. Books, a film kiöregedett és halálos beteg pisztolyhősének története egy legendás filmkarrier utolsó, keserű darabja. S ehhez egyébként olyan, szintén pályájuk alkonyán járó hollywoodi sztárok is asszisztáltak, mint a női főszereplőt alakító Lauren Bacall, és a Bookst kezelő orvost eljátszó James Stewart.

A mesterlövész végig erősen önreflexív búcsúfilm. A cselekmény Books múltjának felelevenítésével indul, azonban a nyitó montázsszekvencia nem Siegel által rendezett fiktív

„Halad a világ, haladni kell vele!”
(Tonino Valerii:
Nevem: Senki
– Terence Hill
és Henry Fonda)

„Fő ellenfele maga a modern civilizáció”
(William Wiard: Tom Horn - Steve McQueen)

emléképekből, hanem Johnny Wayne korábbi westernjeiből idézett jelene- tekből áll, melyek összegzik a Wayne-életművet. S a film története Sam Peckinpah elemzett filmjéhez hasonlóan a huszadik században, pontosabban 1900-ban játszódik, Carson City-ben. A legendás fegyverforgató Books-t bár sok egykori riválisa üldözi (rögtön a bevezető jelenetben le kell lőnie egy rátámadó gazembert), de a megfáradt, kicsit már mentálisan is leépülőben levő pisztolyhősnek fő ellenfele a halálos betegség mellett maga a modern civilizáció. Éppen ezért Books idegesen keresi a lehetőséget arra, hogy még méltó módon, lehetőleg egy heroikus párbajban távozhasson az élők sorából, ám a törvény által uralt világban ez lehetetlennek tűnik. A fegyverforgatásra képtelen tömeg ideje jött el a *mesterlövészben*, s a nyüzsgő Carson City-ben Wayne karaktere már felesleges figura, aki csak zavarja a békét. Csupán két karakter néz fel John Books-ra: a Books-nak szállást adó Bond kamaszfi, Gillom, akit a férfi lőni is tanít, és egy szenzációhajhász riporter, akit Books gyorsan el is hajt.

Don Siegel még a hagyományos westernpárbajt is kiiktatja a cselekményből, és helyette dicstelen és tisztességtelen végjátékban tűznek össze Books és ellenfelei egy kocsmában. A leszámolás után ráadásul Wayne több sebből vérző hősét a megrettent kocsmáros lövi hátba, ami Gene Autry érték-

rendje szerint halálos bűnnek számít egy westernfilmben. Az új nemzedék képviselőjeként Gillom mégis visszahozza a reményt a *mesterlövészbe*, mivel a naiv fiú pár kétségbeesett lövéssel öli meg Books gyilkosát. Jóllehet, Gillom megrökönyödve dobja el a fegyvert, ám míg a *Délutáni puskalövészekben* a fiatal generáció nem túlzottan fogékony az öreg fegyverforgatók intelmeire, addig a *mesterlövészben* a mesterét megbosszuló Gillom jó tanítványnak bizonyult. Ami az Egyesült Államok történelmi mélypontján, Watergate és Vietnam után, az 1976-os energiaválság kellős közepén, Amerika születésének kétszázadik évfordulóján csupán egy szép remény lehetett, mert John Wayne 1979-es halálával a Vadnyugat klasszikus mítosza is örökre eltávozott.

DICSTELLEN VÉGJÁTÉKOK

A *Délutáni puskalövészek* és a *mesterlövész* ellentmondásos hős- és sztárbűcsúztatásaihoz köthető a Tonino Valerii rendezésében, Sergio Leone ötletei alapján készült *Nevem: Senki* (1973), melyben John Ford másik kedvelt színésze, Henry Fonda (*Klementina, kedvesem, Apacserőd* [1948]) látható utoljára westernfilm pozitív főhőseként (kisebb mellékszerepben még feltűnik fia, Peter Fonda *Wanda Nevada* [1979] című westernjében). A *Nevem: Senki* bár az italowesternnek hetvenes évekbeli vigjátékrendjét erősíti, már megelőlegezi az

olasz Vadnyugatot és a hatvanas évek radikális politikai törekvéseinek bukását (konformizmus) és pervertálódását (terrorizmus) elsirató „alkony-westernek” (*Az Apokalipszis négy lovasa* [1975], *Keoma* [1976], *California* [1977]) lepusztult, kiábrándult világát.

A *Nevem: Senki* 1899-ben, a Vadnyugat és a romantikus tizenkilencedik század végnapjaiban játszódik, Fonda karaktere, Jack Beauregard pedig a kifáradt amerikai westernt szimbolizálja. Jellegzetes, hogy Beauregard el akar menekülni a nyilvánosság előtt (mint a *pisztolyhősben* Gregory Peck antihőse) Európába, éppen oda, ahol a hetvenes években a Vadnyugat mítosza még népszerű. S az is szimbolikus, hogy az olasz westernmedziák (*A pirinyó, a behemót és a jófiú* [1969], *Az ördög jobb és bal keze* [1971]) színészikonja, Terence Hill Senkije nem akarja kiütni a nyeregből a legendás Beauregardot, míg az le nem győzte a „Vad banda” nevű banditacsoportot. Hiszen a rettegett bűnözők kiiktatásával újra rivaldafénybe kerülő öreg fegyverforgató nyilvános legyőzésével maga Senki is halhatatlan pisztolyhőssé válhat. Fonda elköszönése így még dicstelenebb, mint a *mesterlövészben* John Wayne-é, minthogy a Senkivel vívott, félig-meddig megrendezett párbajban alulmarad a kiöregedett romantikus westernhős az olasz Vadnyugat fenegyerekével szemben.

Henry Fonda persze a *Nevem: Senki* után még élt és alkotott, de a Vadnyugat sárba döngölt mítoszához többé ő sem próbálta feléleszteni. Az ő westernvégjátéka viszont még annyiban heroikus, amennyiben Beauregard maga döntött eltűnéséről, melyhez a lelkes Senkit használta fel. Steve McQueen, a *hét mesterlövész* (1960), a *Nevada Smith* (1966) vagy a Peckinpah-rodéófilm, a *Junior Bonner* (1972) sztárja a *Tom Hornban* (1980) azonban már egy olyan, valóban létezett egykori törvényszolgát és fejedelmet formál meg, aki teljes mértékben elveszíti a kontrollt a cselekmény során, és tragikus párbaj helyett kötél általi halál lesz a végzete. A *Tom Horn* 1903-ban játszódó története olyan túlcivilizált világot mutat be, melyből a Gene Autry vagy John Wayne által még nagyra tartott erények kivesztek. S már az antagonisták sem igazi negatív hősök, csak gyáva bürokraták, mivel nem merik meghúzni a ravaszt, s a vesztőhelyen sincs bátorságuk kirántani Tom Horn alól a deszkákat.

Az alig ötvenéves színész és kaszkadőr még koránt sem volt pályája alkonyán, ám Steve McQueen állítólag a forgatás alatt már tudatában volt gyógyíthatatlan betegségének. A dicstelen halál miatti megrendülés így Tom Horn karakterét is áthatja, aki pusztán úgy járt el az életére törő gazemberrel szemben, ahogy a régi világ hősei az ököljog szerint agyonlőtték a rájuk fegyverrel támadó ellenséget. Ez a romantikus westernekben természetes, az öntörvényű fegyverforgatóból a *Dodge City*-ben még seriff lesz. A legkiábrándultabb elégikus westernekben, mint a *Tom Horn*-ban a törvény kisajátítása, az önbíraskodás halálbüntetést von maga után.

A William Wiard által rendezett film *A Mennyország kapuja* mellett bemutatójakor a western halálát jelképezte pénzügyi és kritikai bukása miatt. A westernben megismert értékrend csupán üres frázis lett. Ronald Reagan, a *Törvény és rend* (1953) egykori seriffhőse, az Egyesült Államok történetének egyik legnépszerűbb elnöke viszont előszeretettel nevezte magát cowboynak, és használta politikai beszédeiben a Vadnyugat szimbolikáját. Ám például Reagan latin-amerikai akciói vagy az iráni fegyverkereskedelmi botrány arra világítottak rá, hogy a westernhős maszkja egy fanatikus antikommunistát takar, aki nem szégyell katonai diktatúrákat támogatni a baloldali vagy annak vélt vezetőik megdöntése érdekében.

BANDITÁK ALKONYA

Az utolsó westernhős, Clint Eastwood kétszer elköszönt már: a *Nincs bocsánat*-ban (1992), valódi westernjében – melyről egy 1992-es interjúban a színész-rendező felveti, hogy akár az egész műfaj utolsó darabjaként is értelmezhető – a Vadnyugattól, a *Gran Torinóban* (2008), városi westernjében pedig a színészi pályától. Eastwood csak John Wayne-hez mérhető vadnyugati hősikon, jóllehet, a „Névtelen ember” figurájával összeforrt Clint Eastwood már filmes pályája kezdetétől, a hagyományos szellemű *Rawhide* (1959-1965) tévésorozatát követően a Vadnyugat romantikus mítoszának lebontásához asszisztált. Bár Sergio Leone forradalmi italowesternjeinek nihilista, pénzéhes antihősén Eastwood saját rendezésű amerikai filmjeiben (*A törvényen kívüli*

Josey Wales [1976], *Fakó lovas* [1985]) sokat finomított, mégis alapvetően a hagyományos westernhős halálát szimbolizálta Clint Eastwood desperadója.

Eastwood mesterének, Don Siegelnek ajánlotta a *Nincs bocsánat*-ot, mely tulajdonképpen Siegel művének, *A mesterlövésznek* párdarabja, mivel a történet a kései Vadnyugaton, 1881-ben játszódik, s Will Munny, az egykori gyilkos és Little Bill, a szadista seriff konfliktusában is fontos szerepet kap a mítoszteremtés folyamatának bemutatása. Ám míg John Wayne utolsó westernjében Gillom kiáll a kiöregedett westernhős értékrendje mellett, addig a *Nincs bocsánat*-ban Will fiatal társa, a Scofield kölyök megundorodva az erőszaktól magára hagyja egykori példaképét a nagy leszámolásban.

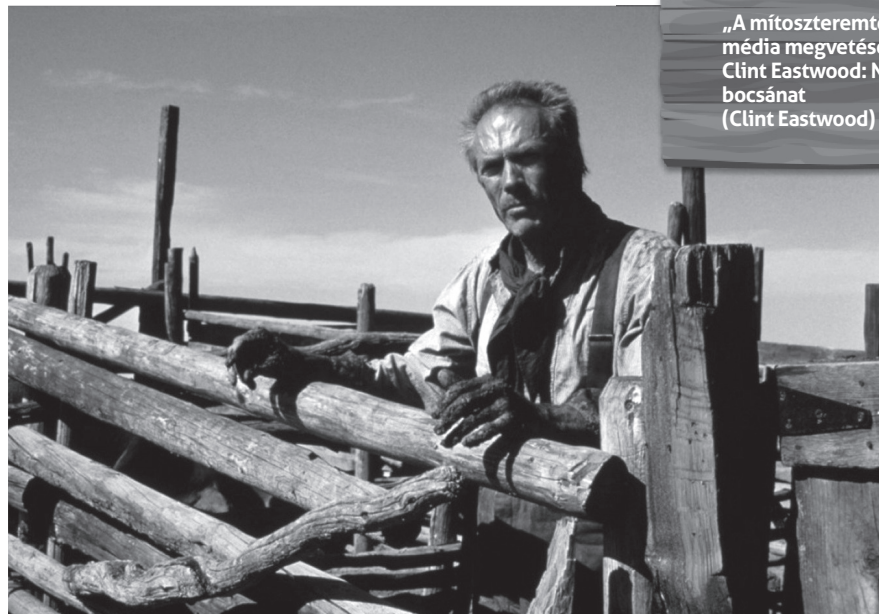
Ráadásul Eastwood nem mentegeti az amorális gyilkosként bemutatott Willt, aki – mint mondja a véres fináléban – egykoron mindenkire lőtt, aki élt és mozgott. Az egykori bandita barátját, Nedet is csak úgy képes megbosszulni, hogy ismét lerészegedik, mint a régi időkben, és szemrebbenés nélkül a halálba küldi a dicstelen „párbaj”-ban az összes embert, akinek köze volt Ned értelmetlen halálához. Azaz Will viszonylag pozitív antihősből a bosszú miatt negatív hőssé változik vissza a *Nincs bocsánat* fináléjára.

Ami összeköti Bookst és Willt, az a mítoszteremtő média megvetése. A *Nincs bocsánat*-ban a gumigerincű újságíró, Beauchamp az éppen hatalmon

levő személyről tudósít hazug hőstörténeteket, mely miatt Will megfenyegeti Beauchampot a nagy leszámolás után. Willből, az egykori gazemberből, a *Nincs bocsánat* konfliktusának megoldójából ez a ponyvaíró csinálhatna romantikus bosszúállót, amit a nyugodt öregkorra vágyó Will nem akar, mivel így váltak a Vadnyugat történetének hőssé magasztalt köpönyegforgató gyilkosai (Vad Bill Hikock, Wyatt Earp vagy Jesse James) is egy egész nemzet önámításának jelképeivé.

Clint Eastwood a *Nincs bocsánat*-ban megfosztja a „Névtelen ember”-t hőstátuszától, s Willt a cselekményt záró szövegben visszavonult átlagemberre fokozza le, ezzel ellehetetlenítve azt, hogy a színész-rendező valaha is visszatérhessen ebben a szerepben. Eastwood immár 25 éve valóban nem ült újból nyeregbe, inkább jelenbeli amerikai hősök (*Amerikai mesterlövész*, *Sully*) történetét viszi filmre.

„Tegyük nagygyá ismét Amerikát!” – mondta Reagan kampánybeszédében, s ha a vadnyugati hősmítoszban nem, ebben még hisz Eastwood is. Ám a dicstelen 1976-os mélypont óta nem sikerült visszakapaszkodnia az Egyesült Államoknak a hatalom csúcsára. S bár a szlogent az önmagát elitellenes hősnek tartó Donald Trump is előszeretettel használta kampánya során, az amerikai elnök eddig igencsak kontár módra játszott szerepében könnyen válhat saját országa alapeszményeinek gyilkosává. •

„A mítoszteremtő média megvetése”
Clint Eastwood: *Nincs bocsánat*
(Clint Eastwood)